

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВПОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

ТОМ VI.

(1895, кн. 2).

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

BEGLEITET VON

MICHAEL HRUSZEWSKI

BAND VI.

(1895, 2 B.).

У ЛЬВОВІ.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВПОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

~~~~~  
Т О М VI.  
~~~~~

(1895, кн. 2).

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUSZEWSKI J

~~~~~  
BAND VI.  
~~~~~

(1895, 2 B.).

У Л Ь В О В І.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

єсть черт оригінальних, і місцеві особливости народного життя подібають ся лиш з рідка. Більше місцевого, народного елемента містить ся в побутових казках, що ідуть дальше: „три злодії“, „пан біди шука“, „два злодії, пан та піп“, „невірна жінка“ — хоч і тут єсть багато мотивів вандрівних, міжнародних.

Те саме можна би сказати і про невеличкі, часто поучаючі оповідання анекдотичного змісту, що заміщені в збірнику Манжури під заголовком „небилиці“, хоч тут подібають ся часто-характеристичні черти з відношення українського люду до иньчих народностей, як до Велико-росів (ст. 181, 182), Литвинів (ст. 185), Циганів (ст. 177, 181, 180, 183, 184). Змальовані тут також і суспільні погляди простонародя на панів (ст. 177, 179), попів (181), ворожитів (178), салдатів (183, 182), на становище жінки в сім'ї (177, 183) і пр. Однакож і тут буває нераз дуже трудно виділити народні черти з поміж загальних вандрівних мотивів.

По небилицях слідує в збірнику Манжури народні повіря під заголовком: „Як старі люде казали“, а по них „прислівя, приказки“ і т. п., в яких також розкидано багато народних місцевих черт.

Поміж байками і небилицями подібає ся чимало нового материялу, а варіанти званих уже мотивів інтересні вже хочби язиком і місцевим кольоритом. Пословиці порівнав пок. Манжура зі збірником „Приказок“ Номиса — і паралельні викинув зі своєї збірки.

Ф. Колесса.

Материяли по етнографії Новоросійського края, собраніє въ Елисаветградскомъ и Александрійскомъ уѣздахъ Херсонской губерніи В. Н. Ястребовымъ. I, Сувѣрія и обряды; II, Легенды, сказки и рассказы. Одеса, 1894, ст. 202.

Ціла книжка складаєсь: з передмови (ст. 1—2); забобонів і обрядів (ст. 3—118); легенд, казок і оповідань (ст. 119—187); від ст. 187—194, слідує спис назв топографічних з поясненнями, а від 195—202 іде реєстр всіх материялів друкованих в книжці з поданєм короткого змісту деяких з них.

Передмова замітна тим, що в ній автор виводить „осібний тип руского народу — новоросійський“, що повстав в Херсонській губернії з козацьких потомків, та кольтоністів Сербів, що під впливом тубиліців асимілювались, та однакож і они „внесли до неї щось своє“. Дальше усиправдливляєсь автор що до точности фонетичної в записках, яка була трудною навіть до точного переведеня, та подає дати певні до самого діла.

Перша часть збірника — забобони і обряди — розпадаєсь на кілька меньших груп. — Перша група обговорена дуже коротенько; в ній находять ся ось які предмети: небо, сонце, місяць і єго фази; дві тижня; передовсім розведено тут, чого в поодинокі дни не можна робити, коли бажаєм, щоб діло повелось: одного тільки вівторка нема паведеного, з чого можна міркувати, що вівторок є щасливим днем з кожного погляду. Дальше подані: Празники, Відміни сонця, Молочна дорога, Комети, Грім, Дош, Дуга. При дузі наведена повірка, що хто зближив би ся до місяця, де дуга починаєсь, осліпнув би. Згадаю, що у нас на Поділю галицкім (пов. Бучацький) єсть повірка, що хто зближив би ся до дуги, она єго похватить і перекине другим кінцем, але зміненім: з хлопця зробить ся дівчина, з дівчини хлопець. Така переміна треває вже до до кінця житя, але так, що місяць єсть хтось дівчиною, місяць хлопцем: закласти сего не можна. Дальше йдуть: Град, Мороз, Вітер, Земля (про неї дуже мало повірок відповідно до того, кілька їх єсть), Пропасті. Групу сю можна би назвати: Тіла небесні і сили природи.

Другу групу можна би назвати: звірята четвероногі. Говорить ся там про воли, коні, вівці; ту звертає на себе увагу варіант про волів: коли Ісус схоронив ся перед жидами в яслак, то коні відкривали єго, вівці же накривали: тому він поблагословив вівці. Дальше йде мова про: свині, пси, коти, лилики, медведі (звідки медвідь взяв ся і чому має він уха і хвіст короткій), вовки (вовк чабан, замовлене овець від вовків), заяці (чому они куці), цали (чому они куці). Ся група визначає ся живим народним гумором та немалою дотепністю.

Дальше автор подає замовлення і ліки на деякі хороби у звірят, тому сю групу можна би затитулувати: про ліки. Хороби сї єуть: більмо, врошище (опухлина вимени у коров), вуши, гедз, жаба (єсть то хороба, в якій худобині присихає шкіра до хребта), способи проти відьм (щоби не мали моци до худобини), перелоги (різь в череві); замітня ся хороба тим, що її дуже оригінально лічить ся, іменно: бе ся худобу по боках на вхрест штанами, або протягаєсь штани три рази під черевом, через що хороба уступає; замовляння записані на сю хоробу в п'ятих варіантах. Нарешті ще: пристріт, укушене павука або гадяни, угри (черви), стерте шні.

Дальше йде група четверта, яку можна би назвати: птиці, гади, жаби, раки, оводи (з маленьким додатком про деякі рослини). Говорить ся ту про: кури, гуси, ластівки, воробці; при воробцях подає автор повірку проте, чому воробець не ходить, але скаче? Вона каже: Коли жиди розпяли Христа і хотіли єго ховати, воробець сів на хресті, потаряючи неустанно: жив! жив! Жиди думали, що се правда і відложили похорон. За кару сцутає Бог воробцю ноги і від тогди він скаче. Про

бузька подає автор відмінну повірку від нашої в тім, що бузьок мав повстати з цікавої жінчини, що заглянула в мішок, де були жаби, гади і інші огидства зібрані; в нас же бузьок повстав з цікавого мушчини, що рівнож в мішок такий заглянув. Про голубів згадує автор, що після вірованя народа їх не можна їсти тому, що в виді голуба представляєсь св. Духа. Дальше: Сова, Гадюка, Вуж, Жаба, походжене черепахи (она мала повстати з жінчини, яку Христос покарав так за те, що перед ним хотіла укритись]. Раки. (чому рак має ззаду очі?), Павук, Муха, Вужи, Сонечко [звана також возулькою або божою коровкою]. Яко додаток подані ту: Оранка, Посів, Жинва, Огород, Баштан, Капуста, Конопля, Овочеві дерева.

Наступає довший розділ (ст. 22—39) про народний календар. Ту належить замітити, що автор вправді зібрав багато материялу відповідного, однакож всі ті вірованя в порівнаню з цілою масою подібних незібраних суть тільки одною дробиною. Автор починає сю часть днем 24 грудня, сьвятим вечером. Описує ту всі приготовленя до вечері, саму вечеру, порядок і скількість потрав, молитву повечірну наводить, розсилане вечері. Ту належить замітити, що скількість потрав у народа Херсонської губернії далеко не та, що у нас. У нас люблять робити 12 потрав (та 12-ка у народу грає велику ролю). Автор не згадує тут нічого про Різдво, про Собор Богородиці, та про Стефана — про них багато віровань, чи нема їх між херсонськими мешканцями? Деякі обряди навіть самі собою дуже цікаві нпр. приноси до церкви з колачів, масла, сира, яєць, медівників, ковбас, солонини, а навіть пирогів, голубців, каші — послідні три роди то господині просто з печі винявши несуть горячі до церкви. Рівнож додати ту належить, що сьвятий вечер — то вечер дівчат; тільки ріжних спеціально своїх вірувань, що він мало під тим взглядом уступає вечерови св. Андрея. Відтак говорять автор про Маланку (31 грудня); тут зібраних вірувань є добра вязка. За то другий день, Новий рік (1 січня) майже нічим не заступлений; що він не убогий забавами, можна легко переконатись, придивившись в той день добре народови, ту вистане навести хоть би се: на Новий рік належить в грошах вмиватись, щоби цілий рік бути про грошах; не належить спати, бо цілий рік буде недобре вестись; належить дивити ся, хто перший входить в хату, щоби з того виворожити, який буде рік: найгірше буде вестись, коли перша прийде баба, найліпше, як прийде перший жид. Рівнож добре, коли ввійде худобина, тому декотрі господарі вмисно раненько вводять вола або корову до хати, щоби тим чином ніби змусити новий рік до благодійности, і т. ин. Дальше переходить автор до днів 5 і 6 січня, до другого сьвятого вечера і Йордана, масляницю, пущене, Явдоху (1 марта), сорок мучеників

(9 марта); тут знов замітне, що число 40 часто повтараєсь, і так: на 40-мучеників — пекуть 40 колачів, вішають їх в хаті на кілочках, а другого дня рано і вечером дають їх їсти тільним коровам; пекуть 40 пирогів, або варять 40 вареників, щоби на баштані вязалось по 40 гарбузів), далі середопісте, Благовіщенє (25 марта), страстний тиждень і Великдень. Описуєсь обширно приготовленя до Паски, робленя писанок, барви, яких на писанки уживаєсь, взірці, подає назви взірців на писанки у Болгар — тому що багато з них уживають ся також у Русинів; описуєсь христуванє, розговинє на Великдень і подано дві гри в крашанки: гра в блудька і трапка.

Більше ігор великодних не подано, хоть їх єсть дуже велике число — за те докотрі з них наведено третьої неділі по Пасці — сей день у нас не є нічим замітний. На 23 цвѣтня припадає день св. Юрія, день відьм; тут подає автор оден заговор проти вовків (Юр єсть їх патроном) — оно не велике й не дуже цікаве. Подаю (записанє в Григорові, Бучац. повіт) замовленє на вовків, щоби не зближались до загородні: „Ти вовче сабаргаче, псеїй сину небораче! Іди на мученики, на бученики, на тото село, де кури не допівають, де гуси не догеґують, де шевці шкіри крутять: дадуть тобі коперваєу, всілякого трунку, — раз на здоровє, другий раз на безголовє, третій раз на коротку годину; аби ся в тобі дух не затримав, як на потоках вода, абиь так не мав до худобини моци, як жаба хвоста“.

Третої неділі по пасці молодїж збирає ся і починає гри, звані подекуди джок; такі гри суть: зайчик, кострубонько (в нас коструб відмінний) kota і мишки, кротове колесо (у нас не знанє), сирий дуб (у нас гаївка звана в оротарем, що починаєсь словами: Воротаре, воротарчїку, я втвори, я втвори воротенька). Як видно з сего, число тих забав дуже не велике, коли у нас дуже велике: Ту вистанє згадати такі як Вежа (дзвіниця, оборіг), медвідь, лупок (лещук), журавель (фіст) і ин. Від сего часу нема важнійшого сьвята, як Івана Купайла, коли то молодїж виводить ігри і пісні купальні. У нас на Поділю не знають ігор купальних, а останки пісень купальних сьпівають разом з гаївками, між якими часто можна почути виклики: На Йвана Купайла! На 29 червня припадає апостолів Петра й Павла; тогді печуть спеціальні мандрики та вардзарі. На Маковія сьвятять зіле (у нас подекуди на Спаса, Матки); відтак іде Покрова (1 жовтня), Косма і Даміян (11 падолиста), 30 падолиста Андрій; ворожби дївочі у нас значно численїйші, як подає автор в своїй книжці.

Доси була бесіда про сьвіт, що чоловіка окружає, про звірята і про календар: наступає тепер розділ про самого чоловіка, старанно оброблений і упорядкований.

На початку сего розділу суть зібрані вірованя про брови, волосє, чесанє, умиванє, і подані деякі приговори; даремно зачислені сюди слова народної пісні між приказки: „Ой Боже мій милостивий, який я удав ся: Брив через річеньку, тай не вмивав ся“. Купанє замітне тим, що в Херсонській губернії не можна купатись, доки зовуля не закує: у нас те до Івана, доки не осьвятить ся вода, бо до того часу сидить в воді нечиста сила (топельники), що може чоловікови пошкодити. Іканє — у нас проти него єсть лік такий: коли хтось дуже ікає і не перестає, знайде другий несподівано з заду і настрашить того, хто ікає, а він зараз устає ікати. Плювати на чоловіка не можна, бо на другім сьвітї буде треба облизувати. Далше спанє, вставанє, проклони і клятви. Тут дуже мало зібрано материялу, бо єго страшно багато між народом, а особливо між пастухами. Ті вже так зжились з проклинами, що не оден скорше вмерби, як переставби клясти; дуже багато проклонів відносить ся до матери. У нас дуже цікаві проклони гуцульські, як: смага би тя втяла, та би тя втяла; а плита горича; смерека би тя вбила; дїтько би через те смеречи борсав; горівбись на колу горичім, і иньші. На неправдиву клятву наведено лише один примір: щоб у змії (замість минї) очи повлазили; у нас єсть і тих багато, як: щоб у млинї (минї) духа не стало; щоби пне (від пень, замість мня) шляк трафив і т. и. Подано тут коротенький сонничок також, де викладаєсь про значенє слів; у нас толкованє снів так розповсюднене, що можнаби з него зложити осібну книжочку. Цікава дуже молитва при виходї на війну, у нас незнана. При любощах наведено деякі ворожки-дівчат, якими они приворожують собі любків і женихів.

В ґрупі „народна медицина“ обняті майже всі частїйші хориби з виїмкою одної т. зв. (з польского) хориби св. Валентєго, яку знахорї найбільше замовлюють, та замовити не можуть. Списанї хориби після альфавету. При бородавках поданє чимало число способів рациональних; одного нема названого, що у нас дуже розповсюднене: обвиває ся бородавку на ніч (одну або більше) волоском або тоненьким волокном з прядива, а она відпаде. При більмі замїтна одна молитва, виголошувана знахоркою, де взиваєсь всіх сьвятих отцїв і київських і печерських, і ерусалимських і монастирських: Антонїя і Харлампїя, Уласїя і Теодозїя, Тихона і Борисїя, Василя, Гавриїла і Ілюю. Найбільше при більмі помагає св. Юрій, бо він єго здоймає. На бішиху (бишиху, бишигу, рожу) подано багато замовлянь у нас незнаних. Проти волося одне лише подано: подібно на бїль очий: у нас хорї очи найчастїйше миють водою з жерела, що положене на полудне сонця: є однакож ще і иньші средства. Далше йдуть глухота, грижа, жовтачка, золотуха; про послїдну єсть лише коротенька згадка; у нас же багато замовлянь проти неї, з яких

один мені удалось записати (в Григорові, Бучац. пов.), воно важне так для людей як для худоби; на переді подане пояснене знахора таке: Жовни суть двоякі: рода мужеского і женського; як мужеского, може їх заклинати лише мущина (щоби замовлене удало ся), як женські, тільки женщина: як інакше робить ся, заговор на нічо не здасть ся. Заговор повтаряєсь три рази; по заговорі обмацує ся жовни великим і мізінним пальцем. — а то певно поможе. Заговор такий: Жовнище перехіднице! Деь ся взяла? Чи місяцю на нову, чи на підповню, чи на квартирі, чи на виході? І з чогось ся взяла? Чи з очий хлопських, чи жіночих, чи парубочих, чи дівочих; чи з керви, чи з води, чи з задрости, пенависти, чи з злих мислий, похотий? Як есь ся невидимо взяла, так абись невидимо щезла: як роса щезає, як дим щезає! Йди на запад сонця, куди пси не добріхують, куди ворон кости не доносить: так тя заклинаю, як Господь Бг гору закляв, що ся ні ширить, ні коринить, коріня не пускає, гори не лоточить; заклинаю тя божими словами, своїми устами, абись ся ні ширила, ні коринила, керви не попивала, серце не лоточила, ані вялила. А есь вас 9, а з 9—8, а з 8—7, а з 7—6, а з 6—5, а з 5—4, а з 4—3, а з 3—2, а з 2—1, а з 1 — ані одной. Тепер бере ся сьвячений ніж і говорить ся: як се желізо в огни розходить ся, так аби і ти ся розплила; бере ся сьвячену кістку: як тота кістка тіла не має, так аби й ти тіла не мала; бере ся сьвячену сіль: як тота сіль піде на воду і розплине ся, так аби і ти ся розплила; бере ся цілушку хліба: як той хліб цілий не буде, так аби і ти ціла не була. Тепер повисше сказаним способом обмацує ся жовни, хухає ся три рази так: перед виходом сонця, по заході і другого дня перед виходом. Після вірованя жовни (подібно як волос, вуши) дістають ся з води; коло Нижнева над Дністром має бути таке жерело: і в самій річи там багато людей можна бачити обкиданих жовнами.

На біль зубів подано досить способів; у нас одно есь ще: Як у кого болять зуб, гріють зараз окріп, виливають в макітру; слабій стає над нею, отвирає рот і так над парою тримає; щоби пара не улїтала скоро, накривають слабого над макітрою веретою (або чимось подібним); як так потримаєсь отворений рот через кілька мінут, то з зуба випаде хробак (дуже тоненький, тому его не можна бачити) що там сидить, а зуб перестане боліти. На кашель подано відповідно мало средств; кашель (і біль зубів) — то найчастійша слабість між народом, тому й на него дуже багаті ліків есь; у нас уживають таких: пють борсукове сало горяче (то вже як і груди болять), горяче молоко з маслом, горівку або гарак з розтопленою солониною, горяче пиво з жовтком, вивар з цвїту липового, бзового, з гірсеу; кладуть гірчицю з житним тістом на груди і ин. Проти корости у нас рівнож есь замїтний спосіб: товче ся синій

камінь, мішає ся з оливою, мастить ся тим ціле тіло і лізе ся голим в теплу піч; в нашій книжці нема жадного замітного способу. Нічим не замітні рівнож криклиці (коли дитя плаче), кровоток і куряча сліпота (на останню їдять у нас на Великдень с'вячену печінку з полином), фебра, лишай (у нас мастять лишай медом, вовчим ликом, усмаженим в молодій сметанці, осадом зі стін цибуха або цигарнічки і иль.), уроки, неспячки, остуду і переляк або переполах, (на переполах підкурює ся у нас чортополохою). При пристріті замітна одна формулка, в якій ви-кликаєсь пристріті „із сімдесять жил і сімдесять сугавів“. Воду подають при пристріті, у нас подають при уроках. Короткі згадки суть також про сояшниці, сухоти, холєру; дальше подає автор деякі вірованя про яйця, хліб, паску, ложки, одіж, шапку, про будову хати (много матеріялу про се єсть в „Житю і слові“), піч, дрова, дим, золу (у нас клеє ся: напивб'єсь ся золи!), вікно, поріг, стіл, двері, подушки, зеркало, оруже, гроші, заступ і роздорожа. У нас вірять, що на роздорожу можна здибати ся з дідьком; тому хто хоче бути богатим, нехай піде в дванайцятій годині в ночі на роздороже і голосно свисне, а зараз прибіжить дідько і дасть гроший кілька кому до вподоби, але за те треба свою душу єму записати.

Далі іде розділ ширший про відьми, чарівниці, вовкулаки, мерців, про нечисту силу, про родини, хрестини, ігри, сватьбу і похорони чоловіка.

При відьмах мова о тім, як відьму можна пізнати (у нас треба прийти до церкви на Великдень в чоботях з такими віхтями, що їх вложено ще на пущанє і ношено через цілий піст; надто треба тримати під язиком зубець чоснику, що стоїть на Різдо під сінном на столі — а тоді певно увидить відьму, бо она в церкві має на голові скопець, а в руках столець але того при звичайних обставинах ніхто не бачить); дальше, як відьма перекидаєсь в ріжні сотворєня, як пси, коти, змії і т. д., як то її служать дідьки і слухають; як при помочи дідьків може вєсь зробити, що захоче, як відьми часто собі взаїмно шкодять і що одна зробить, друга противно відроблює. Відьмою бути гріх, тому ж смерть відьми дуже страшна; своє знанє може она переказати комубудь другому; головно шкодять відьми коровам: они відбирають від них молоко і то всякими способами. [У нас іде відьма на пасовиско того господаря, якому наміряє зробити шкоду, з обрутяками і збирає на них роєу перед сходом сонця; як корови на тім місци попасуть ся, стратять відразу молоко; у нас відьма як потребує молока, то може єго надіти і з клямки при дверях і зі слупа і т. д.] Між собою часто признають ся відьми, як обдурюють других і шахрують; при такій роботі помагають відьмам найчастійше їх любовники, за що одержують пізнійше добру нагороду. При чарівницях поданє оповіданє, як то одня чарівниця зро-

била своєму мужеві так, що він мусів літати в повітря, та все кричати: пиль, пиль. [У нас кажуть, що малі діти, котрі нехрещені поумирали, літають сім літ в повітря і кричать: хресту, хресту! Як хто почує такий клик і кине в воздух яку шматку з словами: як єсь хлопець, крещаятя на імя Іван (або інакше). як дівчина, то Марія — тогді злетить дитячко; ухватить шматку і летить до Бога з нею, яко з доводом свого хресту: тоді йде оно до неба; як таке дитячко за сім літ не знайде нікого, хтоби єго охрестив, іде до пекла].

Про вовкулаків подає автор 5 оповідань (70 – 74 ст.); вовкулаками стають звичайно парубки, яких переменяють в вовків або відьми або господарі, що суть вродженими вовкулаками і що тільки деколи прибирають постать вовчу, за якусь кару. Такий парібок — вовкулак мусить бігати вовком три роки і доперва по сім часі може відискати свою давну постать. Через час своєї метаморфози уганяє він враз з вовками, але пізнати єго легко по тім, що мяса не їсть, лишень хліб, а що єму тяжко хліба дістати, затож звичайно єсть він так сухий, як дошка. Патроном вовкулаків і вовків єсть св. Юрій.

На стор. 75—76 подає автор одно оповіданє про нечисту силу; оповіданє те невластиво віднесене до „нечистої сил“, під якою нарід розуміє звичайно дідька самого; оно відносить ся до опирів, що ночами встають з гробів і з боклачами на плечах ходять висисати кров з грішних людий. Нечиста сила, т. є. дідько, не робить сєго ніколи. При опирах наводить автор подібне оповіданє до повисшого, про нечисту силу, чим висказане твердженє, що горішне оповіданє хибне.

Про русалки подана лиш коротенька згадка, а то що на Тройцю виходять они з води і кричать: Ух, ух! Соломяний дух! Мене мати породила, не хрещоного (має бути не хрещену, бо русалками бувають лиш жінки) утопила! Ух! У нас про русалки дуже численні поданя. Подібно коротенькі звістки подані про лемовиків, топельників, перелесника (літавця) і злидні. На ст. 79 подане одио оповіданє про обмінка. Подібне оповіданє чув я в Григорові, буч. пов., від Андруха Гульки, який мені так оповідав: Було то ще перед звесенєм папщини; я їхав з братом з міста (Монастириск) і мороз був сильний, бо то була зима. Приїзджу до ковалівського містка (близько єсть село Ковалівка) а там на містку дитина така нужденна, така мізерна! Кажє Іван (брат): возьмім Андруху! замерзне. Возьмім, кажу. Взяти. Привезли до дому, розігріли; дитина попоїла, уснула. Від того часу, як хто був в хаті, дитина лиш спала в колісці (де інде не хотіла спати). Ну нічо. Алебо повиходимо ми за роботою (ми були всі дорослі), полишаємо в хаті їду — і лиш знайду в колісці, більше нікого — приходимо: дитина спить, а страва з горшків геть аж повидизована. Що за біс лазить в горшки? Пітають ся мамуня

Бирчихи (сусідки, тріхи знахорки) що то може бути? Каже: я вам скажу що, але ви позамикайте всьо, як звичайно, і мене в сінях, а я вже переконаюсь. Зробили ми так. Приходимо ми, а Бирчиха каже: Ваша дитина то обмана (обмін) і як ви лиш повиходили, дивлюся я через дірку, а ваша дитинка встає з колиски, тай росте аж до самої стелі; потому йде просто до горшків — як всьо чисто повїдала зробила ся знов маленькою, як була, тай положила ся в колиску. Ви виведіть її звідки привезли, бо інакше не позбудете ся біди. Ми рада в раду тогди завязали дитину нашу в мішок, положили на сани, тай вїо! А наша дитина так ся просить. Як прїїхалисьмо коло савалуского хреста (Савалуски близьке село), як сани пішли в затоку, а наша дитина з мішком лиш шур! в сніг, та так там нищить! А ми навернули лиш скорше конї та до дому. Так ледво збулисьмо ся біди. Пан (місцевий поміщик) питав ся (бо він знав), де ми подїли дитину: а ми кажемо: то пане обмана, вона в ночи встала, тай утекла. Ми так сказали вмисно, бо боялисьмо ся, щоби пан не наложив на нас якого штрафу].

Від 80—83 ст. подано сім оповідань про песиголовців, з них особливо два замітні. Перше таке: Песиголовці — люди з одним оком. Вони як піймають руського чоловіка, закидають его в яму і годують его горіхами, ріжками, дають ему води; як вигодують то ріжуть мизинний палець; як піде кров то ще не жирний, а як не піде, тоді вже значить він товстий, тоді ріжуть его, печуть і їдять. Друге оповідане (в тексті третє з ряду) то живцем переняте з Одисеї IX кн. Вояк, попавши в руки одноокого песиголовця (Кіклопа), обманством вибирає ему око і утікає з печери причіпившись баранови до черева.

Потім іруда, де коротко представлене ціле жите чоловіка (ст. 83—118). Найобширнійше говорять автор про діти, почавши від уродин, хрестин, перших місяців дитяти, переходить на забави дитячі, згадує про те, що хлопців улюбленою забавою єсть млинок і скрипка з нитяними струнами, дівчат ляльки, наводить спільні забави хлопців і дівчат, як то сватьба і похорони. Дальше згадує про збитки, які собі, звичайно хлопці, взаємно виправляють. Всі они незвичайно гумористичні, але декотрі суть, а принаймій можуть бути дуже шкідливі. До таких належать: 1) запускати сонце; 2) ложки танцюють; 3) відтяти рукав; 4) перепелиці; 5) проводити скрізь стіну; 6) проходити скрізь землю; 7) пятака доставати; 8) в соломинки; 9) в церковки; 10) в палочки (ст. 89—90). На ст. 91 наводить автор, як діти дразнять ся; з подражень найбільше характеристичне отсе: „Щоб ти здох, антик мох, а я вмер у четвер, щоб я з тебе шкуру здер, та продам, тобі гроший не оддам“. По сім подано дїточі (більших дїтей) забави (ст. 91—101): зайчик; в войну; царські ворота; в царя; чий батько дужчий; в голубів; в котка і иньші; всіх

загалом єсть ЗІ, а надто при декотрих численні варіанти; замітні тут особливо варіанти при „жмурках“, де приходять дуже много цілком незрозумілих формулок, нпр.: „А на рана катарана дой слої цимбурой“ etc. З ігор в карти такі подані: в банка; в жида; в піскуна; в подходом; в сжака; в чпиха (ст. 106—108). Звідси переходить автор до дорослих; описує час від сватаня до кінця весіля, при чім звертає найбільшу увагу на різні забобони, а вкінці говорить про смерть і похорони. Подекуди вкладають монети мерцєви до трумни.

Друга часть містить в собі 41 легенд, сказок і розказів; шкода, що автор не тримав ся жадного, систематичного поділу подаючи сей матеріал. Відомо, що всі сказки, легенди, розкази дадуть ся поділити на певні громади. В нашій книжці сего не зауважено.

От в якім порядку поданий ту матеріал:

1. Дружба Бога з чортом. Легенда ся замітна тим, що зложена з трех зовсім відрубних частин. Одна така частина подана була в Житю і Слові з 1894.

2. Бог і чорт (Житє і Слово, 1894).

3. Бог і св. Петро.

4. Про власть жіночу. Єсть се очевидно сатира, вимірена проти жінок, а найбільше проти їх старшинства над чоловіками. На прозьбу одної жінки ублагав св. Павло Христа, що він дозволив жінкам старшувати над мушчинами. Для виказаня нерозумної прозьби і для покараня св. Павла, забрав єго Христос з собою і св. Петром на землю. Ту згоднілих ніхто не погодував, не напоїв, ба навіть в хату не хотів прийняти. Жінки по просту відганяли їх, мужчини бояли ся жінок і мимо волі не могли їм помочи. Вкінці удалось їм заночувати в одній хаті, де не було жінки на той час в хаті; але та вернувши о півночи з коршми пяною, трома наворотами оббила св. Павла так, що той з слезами в очах благав Христа: „най, поки й віку, поки й сьвіта — чоловік буде старший“. „З того часу знова стала жінка в повинні у чоловіка, бо як би ще так було, то й Господь єго сьвятий знає, до чого дошло ся би!“ Я до подробиці про ті три навороти маю такий варіант: То було ще, як Христос ходив з Петром і Павлом по сьвіті. Раз захопила їх в дорозі ніч, тому они вступили до коршми на ніч. Полягали спати, але Петро бояв ся лягати з краю, аби го не били; тай ляг від стіни. Але ту піяки як попили ся, тай кажуть один до одного: Куми, а то що за волоцюги? Ходім, будемо бити. Витягли Петра від стіни потлумили трохи, тай знов пішли пити. А тимчасом Петро каже: Господи, пусти мене в середину, бо як вернуть ся, то знов будуть бити. Пішов в середину; а піяки попили трохи, тай знов приходять: Біймо, кажуть, середного. Біймо. Витягли Петра, вибили Петра і пішли дальше пити. Петро знов переми-

няв, а вже тепер пішов на край, але піяки знов его вибили, а Павла і Христа, що не бояли ся, ні разу не били.

5. Бідний чоловік і св. Николай. Про те, як св. Николай помагає бідним, у нас є багато легенд; сюдиж належить і казка 6 — про баранчика. Св. Николай дає бідному баранчика, що на слова: потрусись баранчику — видає з себе ріжну поживу. Злакомившись на гроші, бідний продає баранчика. Св. Николай карає его за се. У нас знані такі легенди і казки про млинки, що всьо мелять після волі властителя, коли той лиш скаже: Млинку, млинку, нуж охочо змели мені, що я хочу; а для затриманя млинка: Млинку, млинку, нуже стій, бо так хоче мельник твій; дальше про столи, що самі накривають ся і заставляють ріжними потравами; про обруси подібні, калитки і т. д.

7. Про Івана і жінку его — вігрянку дочку.

8. Іван і наймит. В сій легенді тенденція чисто моральна: „зле вийде на верх як олива“ та що за нею наступить завсїгди кара.

9. О кінці сьвіта. Єсть то уривок зі звістних: Progow Michaldy, królowej Sabby. Він говорить про прихід антихриста, про борбу св. Іли і Еноха з ним, про его побіду і пановане.

10. Про чортів. Се одна з дуже численних казок про чортів. Їх говорено собі звичайно на вечерницях, щоби настрашити боязливих, особливо дівчат.

11. Як вивчивсь чорт на гайду грать. Мова ту про перший „струмент“ музичний, що винайшов чабан. Інструментом тим була коза, зроблена з забитої звичайної кози.

12. Розкази про скарби; всїх уступів 14. У нас в кожній околиці багато віровань про закляті скарби. Найширше віроване, що блудні огники то власне скарби закляті, які чорти просушують, щоби не запліснїли і тому рокладають огні, звані блудними; як би хто кинув в то місце, де видко поломїнь, кавалок своєї одежі, то огонь зараз погасне; тоді належить в тім місци копати, а добуде ся напевно скарб.

13. Залізний вовк. Належить до Баби-яги, син її вовк залізний.

14. Іван, син козацький. У нас ту саму казку подають п. з. про Котигорошка, або Покотигорошка, розумїєсь, з деякими відмінами.

15. Про змія. Змії пориває підступно три сестри; двоє убиває, третій удаєсь втікти від смерти. При помочи живущої і цілющої води воскрешує свої сестри, почім всі три утікають. У нас та сама казка говорить про дванайцять робітників, що упроваджують три сестри, але вони виникають ся їм.

16. Про двох братів. Казка ся досить розповсюджена; в ній один брат царем, другий плює червінцями; я чув такий варіант її, що дру-

гвій брат має золотий мозок, який собі вибирає сам; з послідною дробиною мозку, котру видер, і сам гине.

17. Як мужик приказчика в пекло віз.

18. Як Іван вітра шукав.

19. Про Бабу-Ягу. Подані ту два варіянти, що були поміщені також у Потєбні: О мнеческомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ.

20. Мертва кума. Ся казка зложена для наляканя так званих могильних злодіїв.

21. Бідний і діти. Бідний підчас голоду наміряє різати свої діти, але вони чудесним способом ратують ся.

22. Про царильника. Розказуєсь ту про звичайного дурисьвіта.

23. Кругленьке словечко [анекдота; сват радить женихови перед родичами судженої сказати яке кругленьке словечко; придурковатий жених находить таке слово: єсть ним „обруч“.]

24. Про птичку. Ту змальований досадно нерозум чоловіка і жінки.

25. Вчора малі, а через ніч старі. Двох старих грає ролю дїтний, причім спалив один другому кожух. Звідти прийшло до бійки і до скарги перед паном, котрий їх розсуджує.

26. Чипирись. Мужик віддає свого бичка на науку дячкови; по році дізнаєсь від дячка, що єго бичок губернатором. Мужик приносить губернаторови в дарунку вязку сіна, але за те дістаєсь до Іванової хати. Подібний варіант чув і я.

27. Пан і мужик. Ту народня казка представляє пана дурним, а мужика розумним. Мужик виманює коня у пана, а пан мусить іти піхотою, ще й візника на собі везти.

28. Як найшли злодія. Ту оброблена знана пословиця: На злодію шапка горить.

29. Про двох братів. Єсть то одне з численних казок про багатого і убогого брата.

30. Ліниві люди (анекдота).

31. Як чоловік учив ліниву жінку. То знана казка, оброблена О. Стороженком п. з. Вчи лінивого не молотом а голодом.

32. Як Катря плакала по своєму чоловікови.

33. Ліха жінка. Жінка доводить то того, що в її очех присипують живцем її чоловіка, яко скаженого; а она тішить ся тим ще.

34. Дід і баба. Оброблена ту пословиця: за ремінець виміняв личко; дістав дід від Бога срібні постолі і як почав їх промінювати, то вкінці отримав за них качку.

35. Брехня. Нанизані ріжні неможливости (цікава подробиця, влетана по дорозі про дяка, що ходив до чужої жінки), сюдиж належить і 36 — Прибаютка.

37. Про глухого („роз'питавсь“).

38. Оповідання анегдотичні: про Жидів; про Циган; про Молдаван; про Литвинів. На сім кінчить ся другий відділ.

Від 187—194 ст. поміщені ще топографічні назви з поясненнями, а від 194—202 обширніший зміст обговорених річій.

В. Гнатюк.

Дикаревъ М. А. Программа для этнографическаго изслѣдованія народноі жизни въ связи съ голодомъ и холерою. Катеринодар, 1894 р., стор. 21.

Народне лихо, голод та холера 1891 та 1892 р. — каже д. Дикарив в передмові, породили серед народа безліч усяких чуток, що переходючи з уст в уста, варьовали ся, збільшувались та зменьшали ся, одбиваючи у собі духове життє народа, що вийшло з своєї звичайної колії. Народ заходив ся вияснити причини того лиха, що спіткало его, і дійшов до думки, що все те лихо єсть передвістником скорого кінця сьвіта. Разом з тим народ не забував і ворогів своїх, що після глибокого переконання его повинні бути і ворогами царя. Вороги сі, вважаючи на місцеві умови, — жиди, пани або паничі взагалі та лікарі з ветеринарами. Сі вороги мислять лихо цареві, входять в зносини з „Огличанкою“, „Німцями“ та иньшими „Невірцями“, од яких одбирають вони умовну плату за кожную отруєну або заживо поховану ними душу. Лукаві невірці морять людей для того, щоб було їм легше воювати з нашим царем послі зменшення нашого народу. Сей момент в життю народнім, коли які там ідеї, передаючись із уст в уста, переходили тисячі верст і таким чином ставали ся спільним добутком усього руського народу, сей момент стає найзручнішим для порівняного студійовання народної психології у кожній окремій місцевости. Пропустити такий момент без жадної уваги було-б легковаженнєм, якого простити не можна, не тільки для етнографа, але й для всякого, кому ходить про інтереси науки та культурного розвитку народа. Най же кожний принесе у спільну скарбницю свою посильную лепту.

Таким чином згадана програма д. Дикарева має на меті вияснити погляди народні на видатніші факти сегочасного життя, осьвітити, так-би сказати, найновіший шлях думки народної в її останній формації і тим причинитись до вияснення сьогочасних нормальних і патологічних прояв народної творчости, народної психології. І сама програма уложена в таким знаннєм діла, і так науково, що робить зовсім можливим осягненне своєї мети. З початку автор робить практичні уваги для тих, що хотіли-б збирати відомости на основі згаданої програми; разом